

EBÛ HAYYÂN'IN el-BAHRU'L-MUHÎT TEFSİRİNDE TEŞBİH SANATI*

Halil İbrahim KOCABIYIK¹

Öz

Çalışmamız, belâgat açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît adlı eserinin incelenmesidir. Ebû Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş beldesinde 654/1256 yılında dünyaya gelmiş ve yirmi beş yaşına kadar memleketinde ilim tahsil etmiştir. Daha sonra doğup büyüdüğü yerden ayrılmış bazı ülkelere seyahatler yaptıktan sonra Mısır'a yerleşip orada 745/1345 yılında vefât etmiştir. Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît tefsirinde sözü güçlendirmek için aralarında ortak nitelik ve benzerlikler bulunan iki şeyi birbirine benzetme diye adlandırılan teşbih sanatına büyük önem vermektedir. Tefsirinde müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme edatı ve benzeme yönüyle alakalı bilgileri uygulamalı bir şekilde anlatmaktadır. Teşbihin kısımlarından müfred, mürekkeb, maklub, tahyili ve temsili teşbihleri zikreder ve bunlarla ilgili bilgiler verir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, Teşbih

ART OF SIMILE IN COMMENTARY OF EBÛ HAYYÂN'S el-BAHRU'L-MUHÎT

Abstract

Our study is the analysis of the work of el-Bahru'l-Muhît by Ebû Hayyân in terms of rhetoric. Ebû Hayyân, was born in 654/1256 in Matahşâraş town of Gırnâta, city of Andalusian Umayyad State and he studied in his hometown until he was twenty-five years old. Then, after leaving his hometown and travelling to some countries, he settled in Egypt and died in 745/1345. Abu Hayyan in the commentary of al-Bahri'l-Muhît paid great attention to the art of simile, which is called simile of two things having common qualities and similarities between them in order to strengthen the speech. In his commentary, he gives the information in a practical way about the subject of simile, the object of simile, prepositions of simile and the direction of simile. He mentions about the parts of simile such as müfred (singular), mürekkeb (compounds), maklub (word eversion), tahyil (visualization) and representative similitude and informs about them.

Key Words: Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, Simile

* Bu makale, yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

Bu makale URKUND programıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

GİRİŞ

Arapça, Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'e indirilmeden önce Arap yarımadasında konuşulan yerel bir dildi. İslâm'ın gelişi ile birlikte kültürel, sosyal ve ekonomik sahalarda önemli gelişme kaydeden Arap Yarımadası dışına yayılan Arapça günümüzde bir dünya dili haline gelmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi anlayabilmek için Arapça öğrenmeyi dinî bir görev kabul etmişlerdir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesiyle "din dili" olma özelliğini kazanarak evrenselleşen Arapça'ya olan bu ilgi, eskiden olduğu gibi bugün de sürmekte ve dünyanın her tarafında bu dil öğrenilmekte ve öğretilmektedir.

Bu özelliklere sahip olan Arapçanın, İslâm âlimleri tarafından araştırılması, incelenmesi ve İslâm milletlerinin geleceğine hizmet etmesi açısından ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları yapan âlimlerin ileri gelenlerinden biri de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir.

I. Ebû Hayyân'ın Hayatı

Ebû Hayyân'ın tam adı, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân'dır (el-Yemânî, 1986:290). es-Safedî'nin icâzet töreninde bizzat kendisinin zikrettiğine göre Şevval ayının sonlarına doğru 654/1256 yılında doğmuştur (ez-Zehebî, t.y: IV, 134).

Ebû Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş belde-sinde dünyaya gelmiştir (el-Kutubî, 1973:IV, 71). Müellif de el-Bahru'l-Muhît adlı eserinin

mukaddimesinde doğum yerinin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş kasabası olduğunu ifade etmektedir (es-Safedî, 1970:V, 175).

Müellif bazı sebeplerden dolayı Gırnâta'dan ayrılmak zorunda kalmış ve birkaç ülkeye yaptığı seferden sonra Mısır'a yerleşmiştir.

Küçük yaşta kendini ilme veren müellif, kısa sürede kendisini yetiştirmiş ve el-Makkâri (ö. 1041/1632)'nin ifadesine göre saygın bir ilim adamı olmayı başarmıştır (el-Makkârî, 1968:II, 535).

Ebu Hayyân farklı hocalardan ders aldığını; "Yaklaşık 450 hocadan ders dinledim. Gırnata, Mâleka, Sebte, Diyâr-ı Afrîkıya, Diyâr-ı Mısır, Hicaz, Irak ve Şam hocalarından icazet aldım." şeklinde ifade etmektedir (el-Askalânî, t.y.: IV, 302).

Ebû Hayyân çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı ilim sahasında söz sahibi olan meşhur âlimlerden olup ilmin çeşitli alanlarında eserler verdiler (İbnu'l-İmâd, t.y.: VIII, 252).

Ebû Hayyân, ilmî manada çok yönlü olması bakımından çeşitli sahalarda pek çok eserler yazmış olan bir âlimdir. Arap dili ve edebiyatı, kıraat, tefsir, fıkıh, nahiv, şiir vb. alanlarda içerikleri ve çeşitleri bakımından göz dolduran büyük bir servet bırakmıştır.

el-Yemânî, konuyla ilgili olarak; "Özlü ama gerektiğinde ayrıntılara giren, okuyanı etkileyen ve ahiret yurdunu kazandırmayı amaçlayan elli civarında eseri vardır." demektedir (el-Yemânî, 1986:290).

Ebû Hayyân başlangıçta Mâlikî mezhebini benimserken, o dönemde Endülüs'te çok yaygın olan Zâhiriyye mezhebine geçmiş, Mısır'a gittikten sonra da Şâfiî mezhebini benimsemiştir (el-İsnevî, 2002: I, 219).

Ebû Hayyân, 745/1345 yılında Cumartesi günü ikinci vaktinden sonra Kahire'de vefat etmiştir (es-Subkî, 1964:IX, 279).

Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît adlı tefsiri ve en-Nehru'l-Mâd adlı kısa tefsiri ve müellifin talebesi Tâceddin Ahmed b. Abdülkâdir'in el-Bahru'l-Muhît'in muhtasarı olan ed-Durru'l-Lakît mine'l-Bahr isimli eseri Mısır'ın Kahire şehrinde, 1910 yılında Saâdet Matbaasında sekiz cilt olarak yayımlanmıştır. Yine el-Bahru'l-Muhît'in sekiz cilt halinde 1928 yılında Kahire'de neşredilmiş başka bir baskısı vardır.

II. Belâgat

Belâgat, “بَلَّغَ” fiilinden türemiş bir mastardır. Konumuzla ilgili olan “بلوغ” bülüğ, “بلاغ” belâğ, “ابلاغ” iblâğ, “بليغ” belîğ ve “تبليغ” teblîğ aynı kökten gelmektedirler. Bütün bu kelimeler; ulaşmak, ulaştırmak, sona ermek, yaklaşmak, kaliteli olmak ve ergenliğe girmek anlamlarına gelmektedirler (el-Halîl, t.y.:IV, 421).

Terim olarak; “Biri ‘meleke’ diğeri ‘ilim’ olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Melekeden kasıt, güzel söz söyleme ve yazmanın kendiliğinden, tabii olarak gelişmesiyle gerçekleşmesidir. Meşhur olan bir ifade ile ‘sözün, fasih olmakla beraber muktezây-ı hâle (yerinde, yeterince ve adamına göre söz söylemeye) uygun olmasıdır.” (el-Curcânî, 1983:37)

Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde, manası herkes tarafından anlaşılıyordu. Şayet anlaşılmayan bir husus olursa Hz. Peygamber (S.A.V.)’e soruluyordu. Bir ilim olarak belâgatın gelişmesi, İbn Abbas (ö. 68/687)’in “Kur’ân’daki hemen anlaşılamayan kelimeleri, Arap şiiirinde arayınız” sözleriyle, tam bir canlılık kazanmış ve böylelikle Kur’ân’daki anlaşılmayan kelimeler yani teşbih, istiâre, mecaz, kinaye takdim ve te’hir gibi hususlar, şiiirde ve Arap dilinin özelliklerinde aranmaya başlanmıştır (Hacımüftüoğlu, 1993: 267-298).

III. Teşbih (التشبيه)

Teşbih, sülâsî kökü (شَبَّهَ) “şibh” ve (شَبَّهَ) “şebh” olup, (تَفْعِيلٌ) “tef’îl” babından benzetme anlamına gelen mastardır (İbn Manzûr, 1990:XIII, 503). Belâgat terimi olarak, iki şey arasında benzetme edatı kullanarak veya kullanmaksızın bir benzerlik kurmaya denir (el-Curcânî, 1983:37) es-Suyûtî (ö. 911/1505)’ye göre teşbih, sözü güçlendirmek için aralarında ortak nitelik ve benzerlikler bulunan iki şeyi birbirine benzetmeye denir (es-Suyûtî, 1974:III, 128).

Ebû Hayyân, teşbih konusuna gereken önemi vermekte ve onu sadece tespit etmekle yetinmeyip gerekli inceliklerini de ortaya koymaktadır. Müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme edatı ve benzeme yönüyle alakalı bilgileri uygulamalı bir şekilde vermektedir. Teşbihin kısımlarından müfred, mürekkeb, maklub, tahyili ve temsili teşbihleri zikreder ve bunlarla ilgili bilgiler verir. Özellikle mürekkep teşbih diye de adlandırılan temsili teşbih, temsil ve teş-

bih sanatıyla ilgili tafsilatlı açıklamalar yapmaktadır. Önce teşbihin öğelerini izah etmek yerinde olacaktır.

Teşbihin dört ögesi vardır (el-Meydânî, 1996:II, 159).

- Müşebbeh (المُشَبَّه): (Benzeyen).*
- Müşebbehün bih (المُشَبَّهُ بِهِ): (Kendisine benzetilen).*
- Vech-i şebah (وَجْهُ الشَّبَه): (Benzetme yönü).*
- Edatü't-Teşbih (اداة التشبيه): (Benzetme edatı).*

Ebû Hayyân, (ك) “gibi”, (كأن) “sanki”, (مثل) “benzetme” ve (شبهه) “benzetme” gibi anlamlara gelen bu lafızlardan teşbih edatı olarak bahsetmektedir.

ك (الكاف): Kâf harfi, teşbihin temel edatı olup genelde müşebbeh bihin başına gelir (el-Meydânî, 1996:II, 159). Allah kudretini ve kulları üzerindeki zahîrî ve batınî nimetlerini bir teşbih sanatıyla anlatmıştır. ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَغْلَامِ﴾ “Denizde dağlar gibi akıp gidenler (gemiler) de O'nun (varlığının) delillerindedir.” (Şûrâ, 42-32). Ebû Hayyân'a göre bu âyet, rüzgâr estiğinde büyük gemilerin denizler üzerinde yürütülmesi Allah'ın kulları üzerindeki gizli-açık nimetlerinin varlığını ve gücünün belirtilerini beyan etmektedir. Burada denizler üzerinde yüzüp giden gemiler ve gemiler üzerine yapılmış tesisler büyüklük yönüyle dağlara benzetilerek teşbihin etkisi artırılmıştır. Yani bu benzetmenin gayesi suda giden gemilerin ve gemilerin üzerine yapılmış tesislerin büyüleyici büyüklüğünü ifade etmek içindir (Ebû Hayyân, 2000: IX, 339-340).

Fil sahiplerinin düştükleri kötü durum güzel bir benzetme ile anlatılmaktadır. Bu benzetmede teşbih edatı zikredilip vech-i şebah zikredilmediğinden dolayı mücmel teşbih sanatı

meydana gelmiştir. ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ﴾ “Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.” (Fîl, 105-5). Bu cümlede fil sahiplerinin durumu açıklanarak helak olan insanlar, yenmiş ve ayaklar altında çiğnenmiş ekinlere benzetilmiştir. Bu âyetteki teşbih şöyle yorumlanabilir: Allah, fil sahiplerini hayvanların yiyip çıkardığı ekin kalıntıları veya atıkları gibi yaparak hepsini helak etmiştir (Ebû Hayyân, 2000: X, 545).

Allah (cc), Müslümanlara Hz. Peygamberin meclisinde iken nasıl konuşacaklarını edebî, benzetme ile öğretmektedir. ﴿وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ﴾ “Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın.” (Hucurât, 49-2). Ebû Hayyân'a göre bu âyet, Müslümanlara Hz. Peygamberin meclisinde nasıl konuşacaklarının edebini öğretmektedir. Peygamber (S.A.V.)'in meclisinde yüksek sesle konuşma durumu, kendi aralarındaki bağırarak konuşma durumuna benzetilmiştir. Yani birbirinize karşı vurdumduymazlık, saygısızlık, yüksek sesle konuşma gibi yaptığınız hususları Peygamberin meclisinde yapmayınız manasındadır. Bu benzetmeden Hz. Peygamberin sıradan insanlar gibi olmadığı durumu ortaya çıkmaktadır (Ebû Hayyân, 2000: IX, 507-508). Bu örneklerde teşbih edatı olarak (ك) harfi gelmiştir.

كأن: Kâf ve inne'nin birleşmesinden oluşmuştur ve müşebbehin başında bulunur (Bulut, 2015:196). Süleyman (as) ile Belkis arasında geçen şu âyeti örnek olarak verebiliriz. ﴿جَاءَتْ قَيْلٌ أَهْكَذَا عَزْشَكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ﴾ “Melike gelince: Senin tahtın da böyle mi? dendi. O, şöyle cevap verdi: Tıpkı o!” (Neml, 27-42). Ebû Hayyân'a göre, ﴿أَهْكَذَا عَزْشَكَ﴾ “Tahtın böyle mi?” terkibi,

“*Tahtın bu gibi midir?*” manasındadır. Hz. Süleyman (as), Sebe’ Melikesi Belkis’a bir ipucu vermemek için (أَهَذَا عَرْشُكَ) “Senin tahtın bu mu?” dememiş, “Senin tahtın da böyle miydi?” demiştir. İbn Atiyye, bunun üzerine o kadın da, “Bu, o” veya “bu, o değildir.” (İbn Atiyye, 2001:IV,261) demeyip, “Sanki bu, odur.” diyerek Süleyman (as)’ın tahtını kendi tahtına benzeterek cevap vermiştir ki bu da onun zeki olduğunun göstergesidir. Benzetme yoluyla Belkis’in tahtı iki farklı tahtmış gibi ifade edilmiştir fakat hakikatte birdir (Ebû Hayyân, 2000: VIII:242). Görüldüğü üzere teşbihin tarafları müfred ve hissidir. Teşbih edatı (كُنْ), benzeme yönü yani vech-i şebeh de “nicelik ve nitelik” olup müşebbeh ve müşebbehün bihin birbirinin ortak olduğu noktadır.

Cehennem ateşinin şiddetinin vasıflandırıldığı şu âyetlerde iki tane benzetme edatı bulunmaktadır. (إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ * كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ) “O, saray gibi kocaman kıvılcım saçar. Sanki o (kıvılcım), sanki birer sarı deve gibidir.” (Mürselât, 77/32-33). Ebû Hayyân’a göre, havada uçuşan cehennem kıvılcımları önce büyüklüğü ve uzunluğu bakımından büyük bir saraya benzetilirken bu benzetmenin beyanı içinde renk, çokluk, birbirini izleme ve hızlı hareket etme hususunda develere benzetilmiştir. Birinci âyette, müşebbeh (شَرَارِ النَّارِ) “ateşin kıvılcımı”, müşebbeh bih (القصر) “saray”, teşbih edatı (ك) ve vech-i şebeh (العظام) “büyüklük”dür. İkinci âyette ise müşebbeh (هُ) “hu” zamiri olup (كُنْ) benzetme edatından hemen sonra ve (شَرَارِ نَارِ) “cehennem ateşinin kıvılcımı” isminin yerine gelmiştir. Müşebbeh bih (الجمالة) “deve”, teşbih edatı (كُنْ) ve vech-i şebeh (اللون والكثرة) “büyüklük”dür.

“renk ve çokluk”dur. Ebû Hayyân’ın yaptığı açıklamalar doğrultusunda buradaki benzetmenin manası şöyle yorumlanabilir: Cehennemden etrafa saçılan kıvılcımların büyüklüğü saraylar büyüklüğündedir. Bu büyüklükteki kıvılcımların peşpeşe, çok miktarda olmaları, renkleri ve hızlı hareket etmeleri yönüyle sarı develeri andırmaktadır (Ebû Hayyân, 2000: X:378).

مَثَلٌ: Ebû Hayyân’a göre الْمَثَلُ kelimesi, “benzetme” anlamında gelir ve diğer teşbih edatlarından birisiyle de bir arada bulunursa beraberindeki bu teşbih edatları “zaid” olur ve tekid anlamına gelirler (Ebû Hayyân, 2000:I, 123). Cennet kadınlarının güzelliklerini vasıflandıran şu âyet örnek olarak verilebilir. (وَحُورٌ مَثَلُ الْإِنِّ كَالْمَثَلِ الْوَالُو الْمَكُونِ) “Saklı inciler gibi, iri gözlü huriler...” (Vâkıa, 56/22-23). Ebû Abdillâh (ö. 209/824), Allah (cc), onları beyazlık hususunda inciye benzetti ve onu saklanmış sıfatı ile niteledi, der. Çünkü saklanmış incinin güzelliği değiştirilemez. Ümmü Seleme (ö. 14/635), Rasulullah (S.A.V.)’a bu âyetin tefsirini sorduğunda Rasulullah (S.A.V.) şöyle cevap verdi: (قَالَ الرَّسُولُ (ص): صَفَاؤُهُنَّ كَصَفَاءِ الدَّرِّ الَّذِي (لَا تَمَسُّهُ الْأَيْدِي) “O kadınların saflığı, sedefleri içinde bulunan ve el değmemiş olan incilerin saflığı gibidir.” (Ebu’l-Kâsım, t.y.: III, 278). Ebû Hayyân’a göre, bu âyet ve hadiste geçen hüriler, saflık ve berraklıkta el değmemiş incilere benzetilmiştir. Benzetme edatı (مَثَلٌ) olup (ك) edatı zaid olarak gelmiş ve tekid anlamındadır (Ebû Hayyân, 2000:X, 81).

Kâfirlerin yaratılış gayelerinin dışındaki işlerle meşgul olmaları bir benzetmeyle kınanmaktadır. (قَبْرًا لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مَثَلُ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ) “Artık muhakkak ki o zulmedenler

için arkadaşlarının (azap) hissesi gibi bir nasib vardır. O halde acele etmesinler.” (Zâriyât, 51/59). Katâde (ö. 23/643), âyette geçen (مَثَلًا) “gibi” benzetme ismini burada şu şekilde açıklamaktadır: (سَجَلًا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِثْلَ سَجَلِ أَصْحَابِهِمْ) “(Zulmeden kimseler için) Arkadaşlarının (azaptan) hisseleri olduğu gibi Allah’ın azabından bir nasipleri vardır.” Bu cümlede Mekke kâfirleri yaratılış gayelerinin dışındaki şeylerle meşgul olmaları sebebiyle kınanmakta ve günahları da geçmiş milletlerden kâfir olan kimselerin günahlarına benzetilmektedir (Ebû Hayyân, 2000:IX, 561-562). Ebû Hayyân burada benzetme edatı olarak (مَثَلًا) gelmiştir.

Ebû Hayyân, bir teşbihte teşbihin tarafları denen müşebbeh ve müşebbehün bihin her ikisinin de zikredilmesi olmazsa olmaz şartlarıdır. Teşbihin taraflarının aklî ya da hissî, müfred ya da mürekkebe olması gibi özelliklerinden bahsetmektedir (Ebû Hayyân, 2000:I, 84).

Şu âyette tarafların her ikisi de hissidir. (وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ) “Ay için de bir takım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilâ) olur da geri döner.” (Yâsîn, 36-39). Ebû Hayyân’a göre, ay için menziller yaratıldı ki onun bu menzillerde yürümesiyle aylar bilindir. Ay son menzile geldiğinde incelen, eğrilen ve kuruyan hurma dalına benzetilmesiyle zihinlerde ona karşı algılama durumlarında bir genişleme meydana gelmiştir. ez-Zemahşerî’ye göre urcûn, kuruyup sararak yay haline gelen hurma sapına denir (ez-Zemahşerî, 1987:IV, 17). Burada, müşebbeh (القمر) “ay” ve müşebbehün bih (عُرْجُون) “ay” ve müşebbehün bih (عُرْجُون)

“hurma salkımı” her ikisi de beş duyu organlarından biriyle algılandığı için hissidir.

Ebû Hayyân, şu âyette bulunan teşbihin taraflarının her ikisinin de aklî olduğunu ifade eder. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ قَبْلِكُمْ) “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.” (Bakara, 2-183). Bu âyet, orucun sadece Hz. Muhammed (S.A.V.)’in ümmetine değil geçmiş ümmetlere de farz kılındığını haber vermektedir. Bir kısım belâgat âlimlerine göre, (الكاف) edatı, (الصيام) “oruç” kelimesinden hal olmak üzere nasp konumundadır. Yani (مُشَبَّهًا مَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) “Sizden öncekilere farz kılınan şeye benzer bir şekilde...” anlamındadır. İbn Atiyye, âyette geçen (الكاف) edatı mahzûf olan (الصوم) kelimesinin sıfatı olarak gelmesi caiz olabilir ve takdiri: (صَوْمًا كَمَا كُتِبَ) “Farz kılınan oruç” şeklindedir (İbn Atiyye, 2001:I, 248). Ebû Hayyân, İbn Atiyye’nin görüşünü uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Müellif yukarıdaki görüşleri aktardıktan sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: (الكاف) edatı, Sîbeveyhi ve cumhurun ifade ettikleri gibi bir şeyi diğer bir şeye benzetme manasında bir harftir. Burada Hz. Peygamber (S.A.V.)’in ümmetine orucun farz kılınması, geçmiş ümmetlere farz kılınmasına benzetilmiştir. Bu benzetmenin hikmeti oruç ibadeti meşakkatli bir ibadet olduğundan dolayı müminlerin rağbetini artırmak içindir (Ebû Hayyân, 2000:I, 423). Teşbihin tarafları müfred ve farziyet durumu beş duyu ile algılanamadığından aklîdir.

Müşebbeh ve müşebbeh bih her ikisi müfred olabileceği gibi mürekkepe de olabilir.

Ayrıca iki taraftan biri müfred diğeri mürekkep de olabilir (Muhammed, 2003:149).

Teşbih-i Müfret, buradaki müfreden maksat lafız yönünden olup nahiv ilminde ifade edilen müfred, tesniye ve cemi' yönünden değildir. İsrail oğullarının kalplerinin taşlardan daha katı olduğunu ifade eden şu âyeti örnek olarak verebiliriz. ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ (Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır." (Bakara, 2-74). Bu âyette, Yahudi topluluğuna hitap edilerek şöyle deniliyor: Ey Yahudi topluluğu! Sizlere gösterilen apaçık mucizeleri gördükten sonra, yine de kalpleriniz öyle katılaştı ki onlara ne bir nasihat ne de bir öğüt tesir ediyor. Kalpleriniz taş gibi hatta daha da fazla katılaştı. Ebû Hayyân göre bu cümlede Allah (cc), Yahudi topluluğunun kalplerini taşlara benzetmiş ve bu durumda müşebbeh (قُلُوبُكُمْ) "kalpler", müşebbehün bih ise (الحجارة) "taş" olmaktadır. Aynı zamanda teşbihin taraflarının her biri birer lafızdan oluştuğundan dolayı müfret ve beş duyu organlarından en az biriyle algılandıkları için de hissîdir (Ebû Hayyân, 2000:I, 423).

Teşbih-i Mürekkeb, teşbihin bir veya iki tarafının iki ya da daha fazla unsurun oluşturduğu bir taS.A.V.vurdan meydana gelmesidir (el-Meydânî, 1996:II, 186).

Ebû Hayyân, müşriklerin şirkten kaçınmalarının gerekli olduğunu ve hatta bunun şart olduğunu ifade eden şu âyette hem mürekkeb hem de teşbih-i müferrak olabileceğini ifade etmektedir. ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا حَرَّمَ مِنَ السَّمَاءِ فَتُحَطَّفُ﴾ (Kim Allah'a

ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış, yahut rüzgar onu uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibidir." (Hac, 22-31). Ebû Hayyân, âyette geçen benzetme teşbih-i mürekkeb olursa mana şöyle olur der ve ez-Zemahşerî'nin sözünü nakleder: "Kim Allah'tan başka bir ilah edinirse büyük bir hüsrana uğramış ve açık bir helake düşmüş olur. O gökyüzünden düşüp yırtıcı kuşların kapıp parparça ettiği ve her birinin bir parça koparıp aldığı ve tamamen helake uğradığı kimse gibidir. Yahut rüzgârın savurduğu, helak edici ıssız, kurtuluş olmayan bir yere sürüklediği kimse gibidir." Müellif, sözlerine şu şekilde devam etmiştir. Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o gökten düşüp kendisini kuşların kaptığı kimse gibidir. Bu teşbihten maksadın şirkin çirkinliğini göstermek ve ondan nefret ettirmektir. Şayet teşbih-i müferrak olursa mana şöyle olur: İmana sahip olmayı semada yükselmeye, imanı terk etmeyi ve Allah'a şirk koşmayı semadan düşmeye dine aykırı düşüncelerle fikirlerini dağıtan heva ve onu sapıklık vadilerinde savuran şeytan ise helak eden çukurlara sürükleyen rüzgâra benzetilmiş olur (ez-Zemahşerî, 1987:III, 154).

Ebû Hayyân'a göre, aşağıdaki âyette geçen, iyi bir gelecek beklerken, dünyanın hızlıca bitip gitmesi ve nimetlerinin yok olması hali, yeryüzünün yeşillenip ve bu yeşilliklerin her tarafı kaplamasından sonra kuruyup gitmesine benzetilmiştir. ﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرَّتَ فَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ﴾ (Bu dünya hayatında sarf ettiklerinin durumu, kendilerine zulmeden kimselerin ekinlerine isabetle kavurup mahveden soğuk bir rüzgârın durumu gibidir." (Âl-i İmrân, 3/117). ez-Zemahşerî bu âyeti

şöyle açıklamaktadır: Kâfirler, münafıklar vb. durumda olanlar, mallarını dünyalık maksatları sebebiyle veya gösteriş yapmak, övünmek ve başkaları tarafından övülmek gayesiyle harcadıkları için onlara bir fayda sağlamayacaktır. Allah rızası dışında harcadıkları bu malların misali, kasıp kavuran bir fırtınanın bir ekine isabet etmesi ve geride hiçbir şey kalmayacak şekilde onu yok etmesi gibidir. İbn Atiyye'ye göre, Allah rızası gözetilmeden yapılan şeylerin kıyamet günündeki misali şöyledir: Çiftçi ürünlerini eker, ürünler yeşerir ve olgunlaştığında hasat edip güzel bir kâr elde edeceğine dair beklentisi güçlenir. Tam bu esnada kavurucu bir rüzgârın esip bütün ürünlerini yakıp kavurduğunda elde nasıl bir şey kalmazsa, Allah rızası dışında yapılan ameller de buna benzer. Bu konudaki görüşlerini nakleden Ebû Hayyân, burada İbn Atiyye'nin görüşlerini benimsemekte olup sözlerine şu şekilde devam etmektedir: Bu âyette müşebbeh, (كون الشيء منقفاً والنية في إنفاقه من) (القربة أو السمعة كون المنفق كافراً) (أو منافقاً) "harcayan kimsenin kâfir veya münafık olması" durumlarından oluşan bir mürekkeptir. Müşebbehün bih, (الريح) "rüzgâr", (الصر) "katı soğuk", (إصابة حرث قوم) "kavmin ekinine isabet etmesi" ve (إهلاك الحرث) "ekinin helak olması" bileşenlerinden oluşan mürekkeptir. (ez-Zemahşerî, 1987:I, 403). Ayrıca müşebbeh olan harcamalar ve niyet beş duyu organıyla algılanamadığından dolayı aklî müşebbehün bih ise rüzgâr olup algılanabildiğinden dolayı hissîdir. (Ebû Hayyân, 2000:III, 314).

Farzîyet durumu beş duyu ile algılanamadığından aklîdir.

Teşbih; müşebbeh ve müşebbeh bih, teşbih edatı ve vech-i şebihin ifade edilip edilmemesine göre değişik isimler alır.

Müşebbeh ve müşebbeh bihe göre teşbih; tahyilî teşbih, teşbih-i maktûb, teşbih-i zımnî, teşbîh-i belîğ ve teşbih-i tesviye isimlerle adlandırılır.

Müşebbeh bihin hayalî olduğu teşbihler tahyilî teşbih olarak adlandırılmaktadır. (Ebû Hayyân, 2000:IX, 106-107). Ebû Hayyân'a göre, şu âyet şeytanda iyilik ve hayır namına hiçbir şeyin bulunmadığını, kötülükler bakımından ise zirvede oluş düşüncesini zihinlere en iyi şekilde kavratılmak için hayalî benzetme sanatını tercih etmiştir. ﴿إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ * طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾ "O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytan başı gibidir." (Sâffât, 37/64-65). Şekli ve gidişatı, güzel ve mükemmel bir insanın fazileti anlatılmak istediğinde, onun meleğe benzetilmesi nasıl yerinde oluyorsa; çirkinliklerin ve çarpıklıkların şeytanların başlarına benzetilmesi de aynı derecede yerinde olması gerekir. Buradaki benzetme maddî yani görünen bir şeye benzetme değil, düşünülen (muhayyel) bir şeye benzetme babındandır. Buna göre şöyle denilmek istenmiştir: Düşünce ve hayallerinizde olan çirkin şeyler, şeytanların başları gibidir. İşte bu ağaç, manzarasının çirkinliği ve şeklinin çarpıklığı hususunda şeytanların başlarına benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:IX, 106-107). Buradaki benzetmede teşbih edatı (كَانَ) "keenne" zikredildiği için bu teşbih mürsel, vech-i şebeh hazfedildiği için mücmeldir. Mahzuf olan ortak niteliğin müellifin açıklamalarına göre "çirkinlik" olduğunu tahmin etmekteyiz.

Benzeme yönünün müşebbehte müşebbeh bihin daha üstün olduğu iddiası üzerine bu iki tarafın yer değiştirmesi teşbih-i maktûb olarak isimlendirilir (el-Meydânî, 1996:II, 201).

Faizle ilgili uzun bir âyetin konumuzla ilgili bu bölümünde inançsızların alış-verişi faize benzetmelerini ve faizi alış-verişten üstün göremelerini Allah (cc), kâfirlerin dilinden şu ibare ile ortaya koymuştur. ﴿إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾ “Alış-veriş de tıpkı bir faizdir.” (Bakara, 2/275). Ebû Hayyân’a göre, bu âyetin konusu faiz olup alış-veriş değildir. Âyet “Faiz de tıpkı bir alış-veriştir.” şeklinde ifade edilmeyip müşebbeh ile müşebbeh bih yer değiştirilerek teşbih-i maktûb yapılması mübalağa içindir. Çünkü bu kimseler, kendi inançları doğrultusunda faizi helal kabul edip tıpkı alış-veriş gibi görmekte o kadar aşırı gitmişlerdi ki adeta onu alış verişin temel bir yasası olarak görmüşlerdir. Burada (البيع) “alış-veriş”, (الربا) “faize” benzetilmiştir. Yani müşebbeh (البيع), müşebbeh bih ise (الربا) kelimesidir. Aslında tam bunun tersi olmalıydı yani faiz, alış-verişe benzetilmeliydi.

Ebû Hayyân, bu çeşit teşbih türünün Arap şiirinde de kullanıldığını ifade edip Ebu’l-Kâsım el-Hâni (ö. 362/973) (Faruk. 1999: XX, 27-29)’nin şu beytini zikreder:

كَأَنَّ ضِيَاءَ الشَّمْسِ عُزَّةُ جَعْفَرٍ رَأَى الْقُرْنَ فَارْدَادَتْ
طَلَّاقَتُهُ ضِعْفًا

“Güneşin parlaklığı Cafer’in alnının parlaklığı gibidir. O güneşin doğan ilk ışıklarını gördü de güneşin neşesi ikiye katlandı.” (Ebû İshâk, t.y.:III, 811).

Teşbihte, zayıf olan güçlü olana benzetilmesi gerekirken, parlaklığı daha güçlü olan

(ضِيَاءَ الشَّمْسِ) “güneşin parlaklığı”, parlaklığı daha zayıf olan (عُرَّةُ جَعْفَرٍ) “Cafer’in alnının parlaklığı”na benzetilerek teşbih-i maktûb yapılmıştır.

Ahirette Müslümanların mücrimler gibi olamayacağını ifade eden şu âyeti de örnek olarak verebiliriz; ﴿أَفَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ﴾ “Öyle ya, (Allah’a) teslimiyet gösterenleri, (o) günahkârlar gibi tutar mıyız hiç?” (Kalem, 68-35). Ebû Hayyân tefsirinde atıfta bulunduğu âlimlerden biri olan Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)’a şu şekilde atıf yaparak, ilgili âyet hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: Kureyş kâfirleri, dünyalıktan büyük pay sahibi olduklarını, buna karşılık Müslümanların dünyalıktan az bir paylarının olduklarını iddia ediyorlardı. Allah (cc)’ın Müslümanlara dair ahiret vaatlerini duyduklarında şöyle diyorlardı: “Eğer Muhammed’in ileri sürdüğü gibi bizim öldükten sonra dirilişimiz doğru ise, onların durumu dünyadaki gibi olabilir. Onların sahip olacakları şeyler bizden fazla olmayacaktır.” şeklindeki ifadeleriyle kendilerini asil olarak birinci derece insanlar, Müslümanları ise ikinci derecede insanlar olarak görüyorlardı. Bu tavırları, daha belirgin bir ifade olan teşbih-i maktûb üslubuyla ifade edilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:X, 244-255).

Müşebbeh ve müşebbeh bihin açık olmadığı, teşbih olduğu ancak sözün manasından anlaşılan teşbihler de teşbih-i zimmî olarak adlandırılmaktadır (Bulut, 2015:204). Halk arasında kelamı kibar olarak ifade edilen “Balık kavak ağacına çıkmadıkça” sözüne benzer bir söyleyiş ile zikredilen, deve iğne deliğinden

geçmedikçe Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselerin cennete giremeyecekleri ifade edilmektedir. ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ “Ve onlar deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyecekler.” (A‘raf, 7/40). Ebû Hayyân, âyet ile ilgili İbn Abbas, İkrime, el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) ve Mucâhit (ö. 324/936)’in görüşlerini naklettikten sonra kendi görüşünü ortaya koyar. Burada, kâfirlerin cennete girişinin imkânsız olduğu anlatılmaktadır. İbn Atiyye bu âyette belâgî bir maksadın varlığından söz etmektedir. Bu görüşe müellif de muvafakat etmekte ve meseleyi şu şekilde açıklamaktadır: Âyette geçen imkânsız durum bilinen teşbih yöntemleriyle değil “teşbih-i zımnî” üslubuyla anlatılmıştır. Bu yöntemde, teşbihin tarafları açıkça zikredilmez, benzetmenin varlığı manadan anlaşılır. Burada kâfirlerin cennete giremeyecek olmaları, devenin iğne deliğinden geçme imkânsızlığına benzetilmiştir. Devenin vücudu, Arapların bildiği hayvanlardan vücudu en büyük olanıdır. İğnenin deliği ise deliklerin en dar olanlarındandır. Bu sebeple kâfirlerin cennete girmeleri devenin iğne deliğinden geçme şartına bağlanınca bu şartın da gerçekleşmesi imkânsız olduğu sabit olunca, onların cennete girmelerinin kesin olarak imkânsız olduğu anlaşılmaktadır (İbn Atiyye, 2001:II, 400).

Allah’tan başka kendisine tapılan kimseler kendilerine bir sineğin verdiği zararı dahi defedemezler kaldı ki kendisine tapan kimseler zorda kaldıklarında onların sıkıntılarını nasıl gidereceklerini anlatan şu âyeti örnek olarak verelim: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمْعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ

﴿Ey insanlar! (size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah’ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen del!﴾ (Hac, 22-73). Ebû Hayyân, konuyla alakalı olarak ez-Zemahşerî’nin sözünü zikrederek şöyle der: “Dinlenen bu parlak kıssaya, bazı meseller benzetilerek, istihsan yoluyla mesel denmiştir.” demektedir. Bu âyette de yine teşbih bilinen yöntemleriyle gelmemiştir. Teşbihin varlığı manadan anlaşılmaktadır. Burada, müşriklerin taptıkları putların, kendilerine bir zarar verilse bu zararı savamayacakları, kendilerine seslenilse cevap veremeyecek kadar aciz oldukları gösterilmekte ve müşriklerin putların aciziyetini gördükleri halde onlara tapmaya devam etme cahillikleri zımnen tenkit edilmektedir (ez-Zemahşerî, 1987:III, 171).

Teşbih edatının ve vech-i şebihin hazfedildiği teşbihler ise teşbih-i belîğ olarak isimlendirilir (Bolelli, 2006:42). Müminlerin mağfirret yollarına teşvik edildiği şu âyette de bu sanat örneğine rastlamaktayız. ﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ “Rabbinizin bağışına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!” (Âl-i İmrân, 3/133). Ebû Hayyân, İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr’in âyetle ilgili yorumlarını şu şekilde nakletmektedir: Bu âyet, muttakiler için hazırlanmış olan yerler ve gökler genişliğindeki cennetten bahsetmekte ve Allah’ın bağışlamasını hak etmek için kulları

cennet ehlinin amellerini yapmaya teşvik etmektedir. Ayrıca müellif, burada geçen teşbih sanatı ile ilgili şu nakillerde bulunur. ez-Zemahşerî'ye göre, âyette geçen teşbihin hakiki olup olmadığı hakkında ihtilaflar vardır. Ona göre buradaki benzetme mübalağa için gelmiş olup hakikî mana ihtiva etmemektedir. ez-Zeccâc, Araplar arasında (بِلَادٍ عَرِيضَةً) “Eni olan bir ülke” dendiğinde (بِلَادٍ وَسِيعَةً) “Geniş bir ülke” anlaşılır. Sema ile yer birbiriyle önce bitişikti daha sonra elbisenin yayılması gibi yayılıp birbirlerinden ayrılmıştır diyen cumhur, cennetin genişliğini yer ve sema arasındaki mesafenin genişliğine benzetmiştir. Bu açıklamalardan sonra müellif, cumhurun görüşünü tercih ettiğini ifade etmektedir. Buna göre geçen âyette teşbih edatı ve vech-i şebah hazf olmuş olup takdiri (عرضها كالسماوات والارض في السعة) “Eni genişlik yönünden gökler ve yer gibidir.” şeklindedir (Ebû Hayyân, 2000:III, 345-346).

Ebû Hayyân'a göre, hâlin delâletinin veya kelamın belirleyici olduğu durumlarda benzetmenin istiâre olmayıp teşbih olması daha belîğdir (Ebû Hayyân, 2000:X, 216). ﴿وَكُلُّوا﴾ وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبْيُنَّ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ﴿Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için.﴾ (Bakara, 2/187). Müellife göre, ufukta enine görülen aydınlık beyaz ipliğe, bu beyazlığın yanında siyahlığın uzanması da siyah ipliğe benzetilmiştir. Âyette geçen (من الفجر) terkibi, cümleyi istiâre olmaktan çıkarmıştır. Çünkü “fcer” kelimesi burada zikredilen beyaz iplikten kastedilen şeyi açıklığa kavuşturup manasını belirlemiştir. Beyaz ipliğin açıklığa ka-

vuşmasıyla, siyah iplikte açıklığa kavuşmuş anlamına gelir ve bu da ifadeyi istiâre olmaktan çıkarıp teşbih yapmıştır. Bu durumun netliğe kavuşması için şöyle bir örnek verilebilir. ﴿رَأَيْتُ﴾ (أَسَدًا) “Bir aslan gördüm.” cümlesindeki aslan kelimesinden hakiki anlamı bakımından hayvanlar âlemine mensup bir canlı olarak anlarız. Ancak bu kelime cesaret sahibi, yiğit, cesur gibi anlamlarda da kullanılması mümkündür. Cümle, ﴿رَأَيْتُ أَسَدًا مِنْ زَيْدٍ﴾ “Zeyd’in bir aslanlığını gördüm.” şeklinde olduğunda herkes bu sözden hakiki anlamda “aslan” olmadığını bilir. Buradaki Zeyd ismi “aslan” kelimesinden kastedileni açığa çıkararak bir kelam olarak gelmiştir (Ebû Hayyân, 2000:II, 215-218).

Ebû Hayyân, şu âyette belîğ teşbih sanatının olduğunu ifade etmektedir. ﴿وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ﴾ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿*“İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah’a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah’a varır.”*﴾ (Lokman, 31/22). Amelinde ihsan ile Allah’a yönelen kimse, sağlam bir ipe tutunmuş yüksek bir dağa çıkmak isteyen kimseye benzetilmiştir. ez-Zemahşerî'ye göre; bu, temsil kabildendir. Allah’a tevekkül eden kimsenin durumu, yüksek bir yerden sarkan ve kopmayacağından emin olunan sağlam bir ipe yapışan kimsenin durumu gibidir. Yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Allah’ın emirlerine tutunmak müşebbeh olurken, (العروة) kulp denilen bir şeye tutunmak da müşebbehün bih olmaktadır. Teşbih edatı ve vech-i şebah hazf olduğundan dolayı, bu belîğ bir teşbihtir. Yine müşebbeh olan Allah’ın emirleri aklen idrak edildiğinden dolayı akli, müşebbehün bih olan “kulp” beş duyuru

organlarıyla idrak edildiğinden dolayı da hissi-
dir (ez-Zemahşerî, 1987:III, 500).

Müşebbeh birden çok, müşebbeh bihin
ise tek bir öğeden oluşması teşbih-i tesviye ola-
rak adlandırılır (Muhammed-Muyiddîn,
2003:156). Aşağıdaki âyette İslâm düşmanla-
rıyla savaşmanın en faziletli amellerden olduğu
bu teşbih sanatıyla anlatılmıştır. ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ
﴿Allah, “يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَرْصُومَةٌ﴾
kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağ-
layarak savaşanları sever.” (Saf, 61-4). Ebû
Hayyân’a göre, bu âyette müminlerin Allah yo-
lunda savaşmak için saflar halinde dizilip kay-
naşmaları, tuğlaların birbirine kenetlenip bir
bina oluşturmaya benzetilmiştir. Bu teşbihle,
müminlerin söz birliği yapmaları hususunda
gösterdikleri sebatkârlıkları, binayı oluşturan
tuğlaların birbirine geçmesiyle oluşturdukları
sağlamlık manasına geldiği ifade edilmiştir
(Ebû Hayyân, 2000:X, 164-165).

Vech-i şebelin durumuna göre teşbihe,
mufassal, mücmel, temsîlî ve gayri temsîlî gibi
isimler verilir.

Vech-i şebelin zikredilen teşbihler mufassal teş-
bih olarak adlandırılır (Muhammed-Muyiddîn,
2003:160). Hakla batılın apaçık ortada oldu-
ğunu, dileyen kimsenin iman edebileceğini, di-
leyen kimsenin de Allah’ı inkâr edebileceğini
ve zalimler için erimiş maden suyuna benzer sı-
caklıkta suların hazırlandığını ifade eden şu
âyette vech-i şebelin zikredilmiştir. ﴿إِنَّا أَعْتَدْنَا
لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَنصِفُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ ﴿Biz zalimlere öyle bir cehen-
nem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini
çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) İmdat di-
leyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi

yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.” (Kehf,
18-29). Ebû Hayyân, bu âyetin yorumunda Saîd
b. Cübeyr’in etkisinde kalarak şu şekilde açık-
lamada bulunmuştur: İnkârcılar için hazırlanan
ateş her taraftan kendilerini kuşatmıştır. Şiddetli
susuzluktan dolayı imdat dileyip su istedikle-
rinde, ikram edilecek su onlara yaklaştırılır ve
bu su çok sıcak olduğundan dolayı henüz içme-
den yüzlerini yakıp kavuracaktır. Burada zikre-
dilen yüzden kasıt insanın bütün bedenidir.
Âyette geçen teşbih hususunda müellifin görüşü
ez-Zemahşerî’nin görüşüyle örtüşmekte olup şu
şekildedir: İnkârcılara kıyamet günü verilecek
su, eritilmiş ve yakıcı olan maden eriğine ben-
zetilmiş olduğundan dolayı müşebbeh (الماء)
“su”, müşebbeh bih (المهل) “maden eriği”dir.
Teşbih edatı (ك), vech-i şebelin ise âyette zikri
geçen (يَشْوِي الْوُجُوهُ) “yüzleri haşlayan” ifadesin-
den ve Ebû Hayyân’ın yorumlarından anladığı-
mıza göre (الحرارة) “sıcaklık”tır. Teşbih edatı ve
vech-i şebelin zikredilmesinden dolayı bu ben-
zetmeye “teşbih-i mürsel ve mufassal”, müşeb-
beh ve müşebbehün bih beş duyu organlarından
biriyle hissedilmesinden dolayı da “hissi” denir.
Müellife göre buradaki teşbihin gayesi, kâfir
kimse su içmek isteyip de kendisine içmesi için
su yaklaştırıldığında nasıl ki vücudunun bütün
derileri döküyorsa Allah’ın azabına tam mana-
sıyla uğradığında bu şiddetli azap karşısında du-
rumunun nasıl olacağına dair insanın düşünce-
sini ulaştırmada daha belîğ bir ifade tarzı ol-
maktadır (ez-Zemahşerî, 1987:II, 718).

Vech-i şebelin hazf edilen teşbihler de
teşbih-i mücmel olarak isimlendirilir (Muham-
med-Muyiddîn, 2003:159). Bu teşbih çeşidi şu
âyette mevcuttur. ﴿وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا

﴿İnsanlardan kimi vardır ki: 'Allah'a inandık' der; fakat Allah uğrunda eziyete uğratıldığı zaman, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi tutar.﴾ (Ankebût, 29/10). Ebû Hayyân'a göre bu âyet, Allah'ın dininde iken bazı sıkıntılarla karşılaştıklarında bu sıkıntılara dayanamayan münafıkların takındıkları tutumun hoş olmadığını beyan etmektedir. Burada geçen teşbihin manasını müellif şu şekilde açıklamaktadır: Dilleriyle iman eden münafıklar, kâfirler tarafından bir işkenceye maruz kaldıklarında imandan yüz çevirdikleri gibi Allah'ın azabının var olması da müminleri küfre girmekten alıkoymuştur. Âyette, kâfirlerin müminlere yaptıkları eziyetler Allah'ın azabına benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:VIII, 337-338). Teşbih edatı olarak (ك) harfi zikredilmiş olup vech-i şebeh hazf olduğundan dolayı bu benzetme türüne "teşbih-i mücmel" denir.

Teşbih, teşbih edatının zikredilip zikredilmemesine göre teşbih-i müekked ve teşbih-i mürsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Teşbih edatı hazf edilen teşbihlere teşbih-i müekked olarak adlandırılır (el-Meydânî, 1996:II, 173). Şu âyette teşbih edatı düşürülmüştür. ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَنْ نُتَبِّعَتْ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ﴾ (Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır.﴾ (Ra'd, 13-37). Ebû Hayyân'a göre Allah (cc), ümmetlerin hidayet üzere yaşantılarını sürdürmeleri için kendilerine kitaplar göndermiştir. Burada Hz. Peygambere

Kur'ân'ın indirilmesi kendisinden önceki peygamberlere indirilen kitaplara benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:VI, 395-396). Bu benzetmede teşbih edatı ve vech-i şebeh zikredilmemiştir.

Teşbih edatı zikredilen teşbihlere de teşbih-i mürsel denmektedir (el-Meydânî, 1996:II, 173). Ebû Hayyân, kıyamet günü kâğıtların dürülmesine benzetilen sema örneğinde de benzetme sanatının olduğunu ifade etmektedir. ﴿يَوْمَ نَطْوِي﴾ (Düşün o) günü ki, yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz.﴾ (Enbiyâ, 21/104). Bu cümlede semaların dürülmesi kâğıt tomarının dürülmesine benzetilmiş (Ebû Hayyân, 2000:VII, 471). olup müşebbeh ve müşebbehün bihin her biri müfret ve hissidir. Teşbih edatı (ك) ve vech-i şebeh ise sema ve kâğıtların her birindeki değişimdir.

Benzer durum şu âyette de mevcuttur. ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَّمَحٍ بِالْبَصَرِ﴾ (Bizim buyruğumuz bir göz kırpması gibi anidir.﴾ (Kamer, 54-50). Burada eşyanın yaratılması hakkında Allah'ın emrinin hızı göz kırpmaya hızına benzetilmiştir. Ebû Hayyân'a göre âyette geçen teşbihin manası, Allah bir şeyin olmasını murad ettiği zaman iradesinde hiçbir gecikmenin söz konusu olmaması durumudur (Ebû Hayyân, 2000:X, 49).

Başka bir örnek; ﴿يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَنَمَائِيلٍ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ﴾ (Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı.﴾ (Sebe', 34/13). Bu cümlede, Süleyman'ın istediği işlerde çalışmak üzere cinlerin onun hizmetine verildiği ifade

edilmektedir. Burada leğenler büyüklük yönleriyle havuzlara benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:VIII, 528-529).

Diğer bir örnek; ﴿قَلَمًا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً﴾ *“Sonra onlara farz kılınca, içlerinden bir grup hemen Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar.”* (Nisâ, 4/77). Müşriklere karşı savaşmak farz kılınca âyette Müslümanlardan bir grubun savaşmaktan çekinip korkmaları, inananların Allah’tan korkmalarına benzetilmiştir. Vech-i şebih insanların ölüm musibetinden korkma halidir (Ebû Hayyân, 2000:III, 714-715).

Temsîlî Teşbih, durumun başka bir duruma benzetilmesidir (Atık, 2009:34). Ebû Hayyân’a göre; (مَثَلٌ) “mesel” kelimesi “benzer” anlamına gelmektedir. Arap dilinde مَثَلٌ/مَثِيلٌ/مِثْلٌ denildiği gibi سَبَبٌ/شَبَابٌ/شَبِيهٌ de denilir. Gerçeklerin daha iyi anlaşılması, üstü kapalı şeylerin açıklanması ve gizli manaların ortaya çıkması için temsîlî teşbihin önemi büyüktür (Ebû Hayyân, 2000:I, 122).

Ebû Hayyân, şu âyette Allah’tan gayri şeylere tapan kimselerin taptıkları şeylerin durumu hafif bir rüzgârda dahi yıkılıp giden zayıf örümcek ağına benzetildiğini ifade etmektedir. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بِئْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ *“Allah’tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; hâlbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”* (Ankebût, 29/41). Allah’ı bırakıp da kendisine fayda sağlamayan, zarar da vermeyen ilahlar edinen kimselerin durumu, sıcak ve soğuğa

karşı örümceyi koruyamayan örümcek yuvasına benzetilmiştir. Hiçbir fayda sağlamayan, hiçbir zarar vermeyen uydurma ilahlar örümcek yuvasına benzetilmiştir. Allah, onların ilahlarının güçsüzlüklerine ve gevşekliklerine bir örnek vererek bunları örümcek yuvasına benzetmiştir. Yani eğer bunlar putlara ibadet etmenin kendilerine hiçbir fayda sağlamayan örümceğin yuva edinmesine benzediğini ve onların örneklerinin bu olduğunu bilselerdi elbette uydurma ilahlara iman etmezlerdi. Yoksa örümceğin yuvasının zayıf olduğu anlatılmak istenmemiştir (Ebû Hayyân, 2000:I, 122).

Temsîlî Teşbih, sadece bir grubun diğer bir gruba benzetmekle olmayıp bir kıssanın diğer bir kıssaya benzetilmesiyle de gerçekleşebilir. Şu âyette Yahudilerin Tevrat kitabı ile amel etmemeleri kıssası, eşeğin yükünün kitap olması kıssasıyla temsîlî teşbihle anlatılmıştır. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ﴾ *“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir.”* (Cum’a, 62-5) Ebû Hayyân’a göre, Yahudilerin Hz. Muhammed (S.A.V.)’in sadece Araplara peygamber olduğu iddialarını ortaya atmalarından sonra kendilerine O’nun hem ümmî Araplara hem de Yahudilere gönderilmiş bir peygamber olduğu beyan edilince, Tevrat ile amel etmekten ve Hz. Muhammed (S.A.V.)’i tasdik etmekten yüz çeviren Yahudilere bir mesel getirilmiştir. Bu darb-ı mesel ile anlatılmak istenen şudur: Yahudiler, Tevrat ile amel etmeyince eşeğe benzetilmişlerdir. Eğer onlar, Tevrat’a göre amel etmiş olsalardı ondan istifade ederlerdi. Çünkü Tev-

rat'ta Hz. Muhammed (S.A.V.)'in sıfatları, peygamber olarak gönderileceği müjdesi ve onun dinine girmenin gereği anlatılmıştı. Elleri Tavat olduğu halde ondan istifade etmeyen, sadece sırtında bir yükün varlığını hisseden kitap taşıyıcısı eşeklere benzetilmiştir. Bunun gibi Yahudilerin de kitaplarından kendilerine kalan şey mesuliyet yüküdür. Burada soyut bir ifade olan mesuliyet yükünü taşıma vasfı, daha iyi anlaşılması ve zihinlere daha iyi yerleşmesi için, eşeğin taşıdığı yükün vasfıyla somut hale getirilerek temsilî bir şekilde izah edilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:I, 127).

Benzer bir durum şu âyette de bulunmaktadır. ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ *"İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir."* (Ankebût, 29/43). Ebû Hayyân'a göre müşrikler, "Göklerin ve yerin yaratıcısı nasıl oluyor da, sinek gibi böceklerden mesel getiriyor." dediler. Onlara şöyle cevap verilebilir: Teşbihler, kalplere deliller gibi tesir ettiğinden dolayı insanlar için yapılır. Mesellerin hakikatini, Allah'tan başkasına ibadetin yanlış olduğunu bilen kimseler bu gerçeğin sırrına ulaşabilir. Allah insanlara bir darb-ı mesel (teşbih) getirdi. Bu teşbihin hakikatini ve ifade etmek istediği her şeyi ancak âlim olanlar anlayabilirler. Burada geçen alimden kastı, Meşhur hadis kitaplarında bulamadığımız Cabir (ra)'dan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (S.A.V.): (الْعَالِمُ مَنْ) "Alim o kimse ki Allah'ın dediklerini anlamış, O'na itaat ile amel eden, O'nu gazaplandıran şeylerden kaçınan kişidir." şeklinde açıklamıştır (Ebû Hayyân, 2000:VIII, 358).

Yapılan antlaşmaları yeminlerle sağlamlaştırıp sonra da bu antlaşmayı bozan kimselerin durumu ipini sağlamca büküp ve ardından bozan kadının durumuna benzetilen şu âyeti örnek olarak verebiliriz; ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي تَفَصَّحْتُمْ إِذْ أَخَذْتُمُ الْعَهْدَ مِنْ بَدْرِ فَوَعْتُمْ﴾ "İpliğini sağlamca büküldükten sonra çözüp bozan (kadın) gibi olmayın." (Nahl, 16/92). Bu âyette temsili teşbih vardır. Anlaşma yapıp da bu anlaşmayı bozan kimse ip eğirip de sonra bunu bozan kadına benzetilmiştir. Müellife göre âyette geçen teşbihin manası, kadının ip yumağını çözdüğü gibi bir ahit yaptığınızda veya söz verdiğinizde ve bunları da Allah'ı şahit göstererek yani yemin ederek sağlamlaştırdıktan sonra bozmayınız, çözmeyiniz (Ebû Hayyân, 2000:VI, 588). demektir.

Teşbih-i gayri temsilî, teşbih-i temsilî olmayan teşbihlere denir (Bulut, 2015:211). Ebû Hayyân, Musa (as)'a kavmi çok eziyet ediyordu. Müminlerin de Musa (as)'a yapılan eziyetlere benzer davranışların Hz. Peygamber (as)'a yapılmamasını isteyen şu âyette mufassal teşbih olduğunu ifade etmektedir. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا﴾ *"Ey iman edenler! Siz de Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı."* (Ahzâb, 33-69). Bu âyette, müminlere hitap edilerek Hz. Musa'ya kavminin yaptığı eziyetler gibi Hz. Peygambere de eziyet yapmayınız, denildi. Burada müşebbeh (الذين) "müminler", müşebbehün bih (الذين) "Musa (as)'a eziyet eden kimseler", teşbih edatı (ك) ve vech-i şebeh (إِفْشَاءً) "Rasulullah (S.A.V.)'e eziyet verici haberlerin ifşa edilmesi"dir. Müellif buradaki teşbihin manasının

ifk hadisesi gibi hadiselerle Hz. Peygamberi üz-
mekten sakınılması gerektiğini ifade etmektedir
(Ebû Hayyân, 2000:VIII, 508).

SONUÇ

Ebû Hayyân el-Bahru'l-Muhît adlı tef-
sirinde, belâgî bir bakış açısıyla Kur'ân'ı daha
iyi anlama konusunda ve ona hizmet etme husu-
sunda kusur etmemeyi hedeflemiş ve Kur'ân'ın
doğru anlaşılmasını gaye edinmiştir.

Ebû Hayyân, belâgat konusunda Sîbe-
veyh, el-Muberrid, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, el-
Hûfî, İbn 'Atiyye, ez-Zemahşerî gibi âlimlerin
görüşlerinden istifade etmiştir.

Ebû Hayyân, teşbih konusuna gereken
önemi vermiş ve onu sadece tespit etmekle kal-
mayıp gerekli inceliklerini de ortaya koyarak
açıklamıştır. Özellikle mürekkep/bileşik teşbih
diye de adlandırılan temsili teşbih, temsîl ve teş-
bih sanatıyla ilgili tafsilatlı açıklamalar yapmış-
tır.

Ebû Hayyân, Nisâ Sûresi'nin sonuna
kadar tefsirini yaptığı âyetlerden sonra âyet-
lerde geçen teşbihin kısımlarının anlamlarını
verir ve izahını yapar. Bu sûreden sonraki âyet-
leri tefsir ettiği sırada ismini vermekle yetinir,
açıklama gereği duymaz.

Ebû Hayyân, tefsirinde teşbihle ilgili
konularda kendisinden önceki âlimlerin kapalı
olarak zikrettikleri görüşlerini net bir şekilde or-
taya koymuş, teşbih konusunda izahı açıkça ya-
pılmamış temsili teşbih gibi konuların kolayca
anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Abdulkâhir, Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Muham-
med el-Cürcânî, Delâilu'l-İ'câz fi 'İlmi'l-Muânî,
(Thk. Mahmut Muhammed Şâkir Ebû Fehr), Kahire
1992.

el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, ed-Dureru'l-
Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine, Dâru İhyâi't-
Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

Atîk, Abdu'l-Azîz, Ilmu'l-Meânî, Dâru'n-Nehda,
Beyrut 2009.

Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetu'l-Ârifin Esmâ'ul-
Mu'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin, Millî Eğitim Ba-
kanlığı, İstanbul 1955.

Bolelli, Nusrettin, Mu'cemu Mustalahâtü'n-Nahvi
ve's-Sarfî, Yasin Yayınevi, İstanbul 2006.

Bulut, Ali, Belâgat Terimleri Sözlüğü, M.Ü. İlahiyat
Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Mu'cemu't-Tâ'rifât, (Thk.
Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Dâru'l-Fadîle, Ka-
hire t.y.

Çelik, Hüseyin Avni, "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve
Tefsîrdeki Metodu", Atatürk Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, sy. 9 (1990).

ed-Dâvûdî Şemsuddîn Muhammed b. Ali, Ta-
bakâtu'l-Mufessirîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Bey-
rut t.y.

Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelüsî, en-
Nehru'l-Mad Mine'l-Bahrü'l-Muhit, (Thk. Ömer
Esad) Beyrut, 1995.

el-Mübdîu fi't-Tasrîf li Ebi Hayyân en-Nahvî el-En-
delüsî, Mektebetü Dâri'l-Urûbe, Kuveyt t.y.

el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr, (Thk. Sıdkî Muham-
med Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.

Kitabu'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk, yay. Ahmed Cafe-
roğlu, İstanbul 1930-1931.

Ebu'l-Kâsım el-Huzelî Yûsuf b. 'Ali b. Cebâre, el-
Kâmil fi'l-Kirâ'âti'l-Hamsîn, (Thk. Cemal b. es-
Seyyid b. Rufâî), y.y. 2007.

Hacimüftüoğlu, Nasrullah, "Beyân", DİA, İstanbul
1992.

"Belâgat İlminin Gelişimine Müessir Olan Kaynak-
lar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Erzurum 1993, Say. 11.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b.
Abdirrahman el-Endelüsî, el-Muharraru'l-Vecîz fi
Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz, (Thk. Abdüsselâm Abdüşâfi
Muhammed), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut
2001.

İbn Kâdî, Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî, Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn, (Thk. Muhsin Ğâd, Matbaatu'n-Nu'man), Bağdat 1984.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânu'l-'Arab, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin, el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfâ be'de'l-Vâfi, (Thk. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 2005.

İbnu'l-'Imâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb, Dâru İbn Kesîr, Beyrut t.y.

İbnu'l-Cezerî Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed, Gâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ, (Thk. G. Bergstraesser), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2006.

el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali, Tabakâtu's-Şâfi'yye, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, y.y.

Kafes Mahmut, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994, s. 82.

Kazan, Ramazan, Edebî Uslûp Açısından Hadis Metinleri, Nobel Yayınları, Ankara 2013.

Kehhâle, Ömer Rızâ b. Muhammed Râgıb b. Abdi'l-Ganî ed-Dimeşkî, Mu'cemu'l-Muellfin, Mektebetu'l-Mesnâ, Beyrut t.y.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrisî, Fehresu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Muselselât, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Kocabiyik, Halilibrahim, "İstifhâm Edatları", Bilecik Şeyh Edibali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. II, sy. II.

el-Kutubî, Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir, Fevâtu'l-Vefeyât, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1973.

el-Meydânî, Abdurrahman b. Hasen Habenneke, el-Belâgatu'l-Arabiyye, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1996.

Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, Ulûmi'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî, (Nşr. el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb), Lübnan 2003.

es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, (Thk. Muhammed b. Mahmûd-İbrâhîm b. Süleymân, Franz Steiner Verlag), Wiesbaden 1970.

Soyupek, Hasan, "Teşbih Sanatının Hadislerdeki Yansıması" Marife Dergisi, sy. 2 (2007).

es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kubrâ, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, İsâ el-Bâbî el-Halebî), Kahire 1964.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn, el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Mısır 1974.

Bugyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1964.

el-Yemânî, 'Abdualbâkî b. 'Abdilmecîd, İşâratu't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn, (Thk. 'Abdilmecîd Diyâb), Riyad 1986.

ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebî 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, el-İ'lâm bi Vefayâti'l-E'lâm, (Thk. Mustafa b. Ali Avaz-Ebû Bekr Abdalbâkî), Müessesetü Kutubu's-Sekâfiye, Beyrut 1993.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.